

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXVIII/1—2

БЕОГРАД

1988.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVIII (нова серија)

Св. 1—2 (1988)

САДРЖАЈ

О отвореним друштвеним проблемима нашег језика (ОЦЕНЕ СА СТРУЧНОГ САСТАНКА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК) . .	3
Потреба заштите ћирилице (НАУЧНО ВЕЋЕ ИНСТИТУТА ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК)	8
Обликовање инструментала једнине у именичкој трећој деклинацији (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	11
Гласовна структура риме и њена функција у поезији Бранка Миљковића (МИЛОСАВ ЧАРКИЋ)	25
Аугментативи са суфиксима -ина, -етина, -урина у Вуковом речнику (МАРИЈАНА КИРШОВА)	42
Контекст и типови лексичке хомонимности (ДАНКО ШИПКА)	55

Језичка култура

Прилози допуњавању и осавремењивању наше правописне норме (III) (ГРУПА АУТОРА)	60
Трансфонемизација српскохрватске антропонимије (ИГОР ГОСТЛ) . . .	89
Још о прилагођавању енглеских и италијанских имена (МИТАР ПЕШИКАН)	102

Данко Шипка

КОНТЕКСТ И ТИПОВИ ЛЕКСИЧКЕ ХОМОНИМИЧНОСТИ

0.1 Лексичка хомонимија, како код нас тако и у свијету, често је предмет интереса проучавалаца језика. И не само њих. Та појава један је од важнијих проблема у свим наукама и научним гранама које се баве феноменом комуникације. Хомонимија је, ма колико се о њој много размишљало и писало, до данас остала неразјашњена. Поред низа неријешених проблема постоје и констатације које не могу да издрже озбиљнију критику (било да су неваљане, непотпуне или бескорисне). Настојаћемо овдје да изнесмо нови вид посматрања феномена хомонимичности, који доноси и нову класификацију типова хомонимичности.

0.2 Будући да се овдје нећемо бавити разграничењем хомонимије, преузећемо дефиницију Рикарда Симеона да је хомонимија „појава да двије или више ријечи различита значења и подријетла имају исти звук или исту графију”. (Рикард Симеон *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Матица хрватска, Загреб 1969, стр. 487б). Тако је појава којом се бавимо бар оквирно разграничена од сродних области, а за овакав тип проучавања оштрије границе нису нам ни потребне.

1.0 У досадашњим лингвистичким истраживањима уочено је да постоје битне разлике између појединих група хомонимних лексема, па су на основу тога прављене и класификације типова хомонимности. Тако су издвојени пуни хомоними, хомоформе, хомотони и хомографи. Образложења у литератури углавном се свode на сљедеће. Пуни хомоними су лексеме које се подударају у свим својим облицима, а хомоформе се поклапају само у неким облицима. Хомографи имају исту графију, а хомотоне исти изговор. Примјер за пуне хомониме био би пар лѹг (шумица) и лѹг (пепео), хомоформне су лексеме бйти, бијем и бйти, будем, хомотоне пѹтцртати и пѹцртати, а хомографи лѹк и лѹк. Као што се може примјетити, ова подјела заснива се на системским обиљежјима лексема,

и то обиљежјима језичког и графијског система. Ова подјела, према томе, не узима у обзир ситуације у употреби лексема, односно обиљежја која лексеме у тим ситуацијама испољавају.

1.2 Овако постављеној класификацији могу се ставити најмање двије замјерке.

1) Она је од мале користи за разграничавање чланова гнијезда у конкретном тексту — на примјер, то што се лексеме поклапају само у одређеним а не свим облицима нема никакве вриједности за њихово разграничење у тексту, гдје се јавља само онај облик у којем се подударају.

2) Низ граничних случајева остаје нераспоређен, на примјер у дативу једнине именице *вѣчѣр* и *вѣчера* постају и хомографе — *вѣчери* и *вѣчери*, а иначе су хомоформе.

2.0 Изнијећемо подјелу типова хомонимичности засновану на сасвим другим критеријумима. Поћи ћемо не од система, него од низа. Као основни критеријум послужиће нам контекстуална обиљежја лексема. На тај начин требало би да се отклоне слабости устаљене подјеле — да се добије класификација релевантна и за разликовање једног члана гнијезда од другог и да се низ сада не-класификованих примјера уврсти у поједине типове.

2.1 За овакав начин посматрања ствари схватање хомонимије као појаве у систему нема значаја. Овдје говоримо о хомонимичности као о ситуацији у ланцу, која је, у ствари, пројекција хомонимије из система. Треба, дакле, на самом почетку разликовати хомонимију (као системску) и хомонимичност (као контекстуалну појаву). Уз то треба разликовати хомонимност као особину лексеме да твори (с једном или више других) хомонимију у систему и хомонимичност као обиљежје лексеме која је у ситуацији контекстуалне хомонимичности. Пошто се овдје термин *хомонимичност* јавља у два значења, самостално ћемо га употребљавати кад означава ситуацију, а кад обиљежава особину лексеме, користитићемо синтагму *хомонимичност лексеме*. Исто тако, треба разликовати хомоним (лексеми са особином хомонимности) и хомонимик (лексеми са особином хомонимичности).

2.2 Хомонимичност, надаље, можемо дефинисати као појаву истог облика двије различите лексеме у истом или више различитих контекста, *хомонимичност* лексеме као њену способност да ступа у тај однос, а хомонимик као лексеми са особином хомонимичности. Уз ово одредићемо валентност лексеме према контексту као њену способност да стоји у одређеном контексту, а комутабилност лексема као валентност према истом контексту. Валентност хомонимичности према контексту је могућност стварања тог односа у одређеном контексту.

3.1 Као основни класификациони критериј узећемо валентност хомонимичности према типу контекста. На основу тог критеријума разликујемо:

1) универзалну хомонимичност — хомонимичност и у писаном и у усменом тексту и

2) партикуларну хомонимичност — хомонимичност у писаном или усменом типу контекста, и то:

а) хомографичност (хомонимичност у писаном тексту) и

б) хомотоничност (хомонимичност само у усменом тексту).

По овој подјели, у прву групу спадала би хомонимичност која је пројекција пуне хомонимије и хомоформије, а у другу хомографије (2а) и хомотоније (2б). Другим ријечима, универзална хомонимичност остварује се у било ком медијуму, а партикуларна само у једном од два основна типа контекста — у усменом виду комуницирања не постоји хомографичност, а ни у писаном хомотоничност.

3.2. Као следећи класификацијски критеријум узимамо валентност лексема према контексту, односно њихову комутабилност, и разликујемо:

1) једноконтекстну хомонимичност — лексеме су валентне према истом контексту, па су у њему и комутабилне и

2) вишеконтекстну хомонимичност — лексеме су валентне према различитим контекстима, па су некомутабилне.

Овај критериј односи се на универзалну хомонимичност у свим случајевима, на хомографичност само у писму, а не хомотоничност само у говору. Прва група даље се не може дијелити. Ради се о хомонимичности која се разрјешава додатним контекстом.

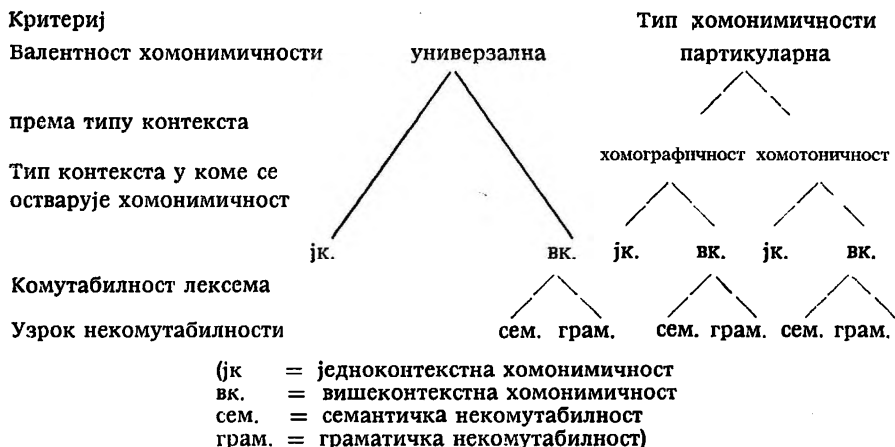
3.3 Друга група може се дијелити по типу контекста према коме су лексеме валентне, односно авалентне. Ту разликујемо:

1) семантички некомутабилне хомонимике — лексеме су валентне према граматичкој структури контекста, али нису и према семантичкој и

2) граматички некомутабилне хомонимике — лексеме нису валентне ни према граматичкој структури контекста.

У ове двије групе различити су елементи који блокирају комутабилност.

3.4. Процедуру коју смо провели приказује сљедећа шема

4.0 Изнесене ставове илустроваћемо примјерима за сваку по-
 дјелу и њене резултате.

4.1 Пар *коса* (длаке на глави) и *коса* (алатка) добар је примјер за многе класификације. Мада се често наводи као примјер за пу-
 ну хомонимију, овдје имамо двије различите појаве. У свим паде-
 жима осим акузатива једине ради се о апсолутној хомонимичнос-
 ти — без обзира на то о којем се типу контекста ради, лексеме има-
 ју исти облик. У акузативу постоји акценатска разлика, па се ра-
 ди о партикуларној хомонимичности и то хомографичности — у
 изговору лексеме се разликују: *косу* и *косу*. Као примјер хомото-
 ничности могу нам послужити лексеме *поцртати* и *поцртати* —
 изговарају се обично једнако: [поцртати] — ту се ради о хомони-
 мичности само у говорном контексту. У апсолутне хомонимике
 убрајамо и пројекцију хомоформије, на примјер *дан* (одсјечак вре-
 мена) и *дан* (дат). У погледу валентности хомонимичности нема ни-
 какве разлике између овог примјера и наведеног пара *коса* и *коса*
 у (свим падежима осим акузатива). С друге стране, примјер *вечери*
 и *вечери* убројићемо у случајеве хомографичности, без обзира на
 чињеницу да се ради о хомоформији у систему.

4.2. Случај валентности према истом контексту илуструје пар
одвести, *одвезем* и *одвести*, *одведем*. Глаголи су валентни према
 истом контексту, на примјер: *Ја ћу вас одвести до поште*.

4.3. Валентност према истом граматичком, али не и семантич-
 ком контексту илуструје пар *коса* и *коса*. У примјерима *Коса ми*
је опала и *Коса ми је испала* лексеме су комутибилне граматички,
 али семантика не дозвољава замјену, док у случају *И тако пролазе*

дани на земљи што су нам дани, чланови пара дан и дан нису ни граматички комутабилни.

5.1 Из свега се види да је у овако постављеној подјели ирелевантна диоба на пуне хомониме и хомоформе — у конкретним случајевима у ланцу они се једнако понашају. Критеријуми који се овдје постављају кључ су за разликовање чланова гнијезда у конкретним примјерима. Уједно, овим начином обухватају се сви случајеви и нема неразврстаних гнијезда. У примјеру вѣчери и вѣчери у говору се не ради о хомонимичности, а у писму пар се пропушта кроз даљу процедуру. Већина хомонимичних ситуација разрјешава се контекстом — за апсолутну хомонимију и у писму и у говору, а за партикуларну у писму или говору. Највећи проблем у комуникацији стварају примјери једноконтекстне хомонимичности. У таквим случајевима само додатно објашњење разрјешава хомонимички конфликт, на примјер:

А Ја ћу вас одвести до поште.

Б Никад се не возим са непознатим људима.

А Мислио сам да ћу да вас одведем.

5.2. Ова подјела заснована на ланцу требало би да постоји паралелно са постојећом — аналогно дихотомији језик — говор. У неким смјелијим размишљањима могли бисмо и негирати оправданост постојеће устаљене подјеле. Тако бисмо могли разликовати и хомонимију од полисемије, али то није предмет овог рада.